

Linguistica ONLINE. Added: September, 1st 2005.
 http://www.phil.muni.cz/linguistica/art/krcmova/krc-009.pdf
 ISSN 1801-5336

Rozbité zrcadlo^[*]

(Nad textovou výstavbou současného popularizačního textu)

Marie Krčmová

Jazyk a styl jednotlivých žánrů odborného textu se z hlediska stylové normy jevil po dlouhou dobu jako ustálený. Vliv na tuto stabilitu mělo především zaměření odborného komunikátu, v němž hraje (v zobecnění) podstatnou roli ikoničnost spojená s pojmovostí (Miko, Popovič 1978). Záměr vyjádřit co nejúplněji pomocí jazykových prostředků zvolené téma tak, aby bylo vnímatelem jednoznačně interpretováno a osvojeno, se pak promítá ve všech rovinách textu. V rovině hláskoslovné je jeho důsledkem spisovnost jako neutrální způsob vyjadřování odpovídající celospolečenskému zaměření textů, není vyloučeno ani knižní zbarvení, jež závažnost tohoto typu komunikace zdůrazňuje, nebo cizí jazyk odpovídající vybranému okruhu nadnárodních příjemců - v našem kulturním okruhu latina, němčina, nověji angličtina podle oboru vědní činnosti, pro syntax pak propracovanost vyjadřovaných vztahů a přesnost jejich vyjádření (Krčmová 1997: 148-166). Sám text odborného pojednání stárne v těchto složkách nejméně stejně rychle jako poznatky, které prezentuje - je totiž silně spojen s dobou svého vzniku a reflektuje nejen stav jazyka, ale i „vědění o jazyce“ tím, že dodržuje doporučení tvůrců kodifikace důsledněji než jazyk krásné literatury, která zobrazuje také skutečnou mluvu, i než jazyk publicistiky, jejíž texty jsou méně promyšlené po obsahové stránce a málo propracované po stránce výrazové. Nadčasovější může být rovina lexikální, v níž jde vedle známého užívání terminologie (ta se ovšem sama mění, někdy i překotně) zaručující přesnost interpretace pojmenovávané skutečnosti také o posílení jmenné složky textu a menší repertoár sloves. Jako podstatná se však - a to nejen v současnosti, kdy se nadvětně syntaxi věnuje zvýšená pozornost - jevila vždy rovina textová, kompoziční propracovanost celku komunikátu a vyjadřování vnitrotextových vazeb: srov. doporučení starých rétorik podávající mj. návrhy postupu prezentace myšlenek a jejich moderní aplikace (např. Kraus 1982), ale třeba i prakticistní návody pro tvorbu

diplomních prací. Je důležité, že se toto kompoziční propracování netýkalo jen vyjádření, ale i samého postupu úvah a uspořádání faktů, jež budou vyjadřována. Díky tomu model kompozice zajišťoval, že nebude opomenuta žádná potřebná informace, že bude nosná myšlenka vhodně zvýrazněna uvedením antiteze a konkretizována příklady a že tedy bude moci být celek díky tomu správně interpretován.

Vzniklé, poměrně stabilní normy odborného vyjadřování byly a jsou skutečně výhodné i pro vnímatele, neboť mu napomáhají orientovat se v obsahu sdělení, překonávat bariéru vznikající z časové posloupnosti jazykem ztvárněných informací vyjadřujících nejrozmanitější časové, prostorové, a zejména příčinné vztahy reálné i hypotetické. Zároveň se právě v popisu norem odborného stylu i při jeho analýzách - i když jaksí mimochodem - uplatňovalo hledisko komunikativní, protože adresát s jeho předběžnými věcnými znalostmi a schopností i ochotou interpretovat jazykové sdělení se jevil a jeví jako určující pro celkové pojetí tématu a jemu odpovídající zpracování (Krčmová 1997: 162).

Odborný text se tak stává zrcadlem, v němž se odráží nejen dobový stav poznání zvolené problematiky, ale i dobový stav možností vyjádření, jež dává sám jazyk (např. málo rozvinutý jazyk komplikuje i vyjadřování vědy, srov. české texty z počátku obrození), vztahy ve společnosti (výlučnost - nebo naopak rozšíření okruhu příjemců odborných sdělení), a také osobnosti vnímatelů, jejichž úroveň text reflektuje. Jde o zrcadlo, které v ploše zobrazuje vícerozměrný svět. A známe-li vlastnosti zrcadla, jeho hloubku a míru, jíž zkresluje (tj. známe-li přirozeně existující normu tohoto typu vyjadřování a zákonitosti žánru), dokážeme si díky duševní aktivitě vícerozměrný svět představit, tj. získat ucelený a plnohodnotný soubor strukturovaných informací. Velikost zrcadla pak vymezuje rozsah tohoto souboru, na ucelenost informace však nemusí mít žádný vliv.

Populárněvědný psaný text, jemuž hodláme věnovat následující poznámky, je žánr poměrně mladý. V minulém století byly jednotlivé žánry psaných textů jasněji vymezeny než dnes: existovala vědecká a odborná pojednání, a také odborně zaměřené příspěvky, které byly určeny adresátům mimo odbornou sféru. Celé knihy, které se obracely pro potenciálně nejvhodnějšího adresáta - dítě a mladého člověka - byly psány didaktizujícím způsobem, a i když programově poučovaly, nečinily to formou populárněvědných výkladů, poučení a příběh byly zřetelně odlišeny. Nejblíže k dnešnímu způsobu podání má zřejmě způsob uplatněný v Brehmově Ilustrovaném životě zvířat ze 70. let minulého století, kde je věcná informace o živočichovi doplněna vyprávěními o setkáními s ním v přírodě. Podobně jsou z proudu vlastního příběhu vyděleny výkladové pasáže v románech J. Verna, jež podávají, z hlediska příběhu málo motivované, vysvětlení technického nebo přírodovědného charakteru. Vedle toho

[*] Previously published as Krčmová, Marie. 1999. "Rozbité zrcadlo. Nad textovou výstavbou současného popularizačního textu". *Dyskurs naukowy - tradycja i zmiana. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej at Kamień Śląskim pod Opolem at October, 19th - 20th 1998* (ed. S. Gajda), pp. 271-281. Opole: Uniwersytet Opolski. Reproduced with permission. [Editor's note]

existovaly texty povídkové, v nich se však skutečné informace mohly ve fabulaci autora ztrácet, protože čtenář těžko posoudil hranici fikce a nonfikce.

Tak v knížce věnované vynálezci knihtisku je z 94 stránek věnováno skutečné informaci jen několik odstavců. Dozvíme se, že *vidělo oko jeho přece zázračné obrazy.; třeba od manželky vymán, byl přece plni blaženého pojení. Vždyť byl právě nejznamenitější vynález pro lidstvo učinil. Rozpomněl se totiž, jak druhy při opisování řezanými literami začáteční písmena do žaltáře vtiskoval. I napadlo mu, aby si i teď podobných písmen nařezal, je pak dohromady sázel a v slova spojoval, pak až by slova vytištěna byla, že může opět jednotlivá písmena rozebrati a poznova v nová slova sesazovati. I bylo mu patrné, že nebude příliš velký počet písmen potřebovati, aby celou biblí a ještě jiné knihy vytisknouti mohl. I děkoval vroucně a srdečně Bohu, že tím vnuknutím ducha jeho osvítili ráčil. ...* Podobně dlouhý odstavec je na další stránce věnován vyřezání písmen a o několik stránek dál čteme o odlišných liter z olova; zbytek knížky je už autorovou fabulací o osobním životě a protivenstvích, jež musel Gutenberg snášet. Poznávací hodnota takového vyprávění je mizivá, knížka spíše bavila a vychovávala, než informovala.

Teprve rozvoj realistické povídky dává v historickém žánru vznik dílům, která již mohla být jako zdroj skutečného poučení chápána. Podobně působily také cestopisy, které podávaly informace o cizích zemích, a to nejen subjektivně pojaté. Texty o přírodě však ještě na přelomu století, jak připomíná A. Novák (1939: 1267) „sloužily vědecké didaktice, ale také moralizování málo zastřenému. není zcela snadno určití hranici mezi beletristickými obrázky z přírody a polovědeckou causerií pro mládež.“. Povídky Josefa Haise Týneckého z 20. let však již byly spíše poučné, proniká v nich „místy snaha o vyčerpávající soustavnost na úkor svěžesti pozorovatelské a svobodnější invence“ (Novák 1939: 1708). Meziválečné období přináší i díla velkoryse koncipovaná, v letech 1929-1934 vzniká např. v ČSR Encyklopedie československé mládeže pro školu a dům, jež v šesti svazcích podává v popularizující podobě soudobé poznatky o společnosti, přírodě a technice.

Po r. 1945 zájem o popularizační knihy roste a s ním se také utvářejí i žánrové normy jejího stylu. Popularizační text je totiž textem polyfunkčním a nemůže se omezit na pouhé sdělení poznatků. Není jen informativní jako ostatní psané texty odborné povahy, v nichž je persvazivnost utlumena a pokud se realizuje, pak především na úrovni propracování tematického (např. gradací informací a silou argumentů), ale méně výrazně v rovině výrazové (např. pomocí figur). Popularně naučné texty naopak jsou zřetelně persvazivní, formují postoje čtenáře ke sdělení s cílem, aby si poznatky osvojil. Působení je komplexní, je založeno jak na prezentaci tématu, tak na jazyku a nejazykových složkách komunikátu. V tematické složce je patrné zjednodušení, vyjádřen je jen jeden z mnohých názorů na problém (odborný, a zejména vědecký text se naopak vyrovnává s

více pohledy a zvažuje jejich motivaci a interpretační sílu) a výběr motivů a argumentů je volen s ohledem na zájmy a předpokládané preference čtenáře. Na úrovni jazykové výstavby jde o přizpůsobení způsobu vyjádření (předpokládané) úrovni vnímání, celek komunikátu je navíc estetizován pomocí aktualizace jazyka a využitím mimojazykových prostředků (tradičně se užívá ilustrace, jež není jen integrální součástí informace, ale také podněcuje zájem a estetizuje text). Dobrý populárně-naučný text navíc plní i nikoli nevýznamnou funkci rekreační, která sekundárně napomáhá samému přijetí informace. Nejsnáze lze tuto funkci uskutečnit v knihách popularizujících historické události, neboť těm sám průběh děje dává základní dějovou linii, typickou i pro epiku. Ostatně má právě tento okruh popularizací delší tradici. Iluzi, že je čtenář účasten objevu dosud neznámých míst v minulosti, dovedně rozvíjely v české situaci např. knížky Miroslava Ivanova: v nich se vedle vyprávěcích linií jednotlivých motivů knihy uplatnila i linie rámcová (Krčmová 1989). Přírodovědně a technicky zaměřené publikace, které nejvíce utvářejí obecnou představu o popularizaci věd, měly naopak charakter souborů kratších statí o dílčích tématech. Historie tak tendovala k vytvoření komplexního obrazu minulosti, přírodní vědy k parcelaci poznatků.

Dnes populárně-naučných publikací až překotně přibývá. Jsou z nejrůznějších oborů, domácí i přeložené, autorů znalých věci i jen odvážných, představující informace nové nebo nově pojaté i sdělení, jejichž odborná podstata je přinejmenším sporná. V tom se projevuje otevřenost nakladatelské politiky a zřejmě i možnosti trhu, který je schopen absorbovat poměrně velké množství knih, o nichž se kupující domnívá, že rozvinou myšlení čtenáře bez většího intelektuálního úsilí a přispějí jeho úspěchu v životě i společnosti.

Přesto můžeme říci, že základní funkce populárně-naučné knihy informovat, formovat názory a zabavit, zůstaly nezměněny i dnes, přibyla však funkce další: Mnohé publikace jsou tak nákladné, že plní také funkci reprezentativní: např. knihy patřící do edice „kronik“ (Kronika lidstva, Kronika medicíny..... - vše z 90. let) jsou pro čtení i pouhé listování příliš obsáhlé, jsou však nákladným a reprezentativním vánočním dárkem a výborně vypadají na stolku v přijímacím pokoji. Takovou funkci mívaly kdysi alba rodinných fotografií nebo alba pohlednic z celého světa, jimiž bylo možno zabavit návštěvu, dnes leží Kronika medicíny v čekárně úspěšného soukromého lékaře. Tyto publikace jsou navíc překlady, což zvyšuje prestiž majitele, neboť ho činí účastným „světové“ kultury.

Větší změny nacházíme ve způsobu, jímž se funkce vlastní popularizační literatury uskutečňuje. Souvisejí s celkovými proměnami způsobu odborné komunikace, kde se preferuje komunikativnost, a také se způsobem, jímž se tato sdělení vytvářejí a zařazují do domácí tradice. Pokusíme se to ukázat rozvahou o takových textech, neboť dokladový materiál, celky knih, tu citovat pochopitelně nelze.

- Především se mění osobnost předpokládaného adresáta knihy: není jím už jen dítě nebo mladý člověk, ale knížka je doslova „pro celou rodinu“. V dnešní parcelaci věd se stává stále běžnějším, že popularizující knihu vyhledá i člověk vzdělaný v jiném oboru, pokud má zájem se méně namáhavou cestou poučit nebo jen uspokojit svou potřebu čtení tak, aby si uchoval iluzi, že čas nepromarnil. Podobné obrácení se k vzdělanému člověku je dnes konečně patrné i při koncepci prací skutečně vědeckých, výkladových slovníků jednotlivých oborů, které musejí počítat s tím, že po nich sáhne odborník, nikoli však specialista v jednotlivých vědních oborech, aby mohl s porozuměním číst odborné publikace.

- Čtenář, který popularizující knihu vyhledává, je autorem představen jako osobnost poněkud nezralá, čtenářsky méně zkušená než dříve. Neočekává se jeho dlouhodobé soustředění při četbě nebo umění interpretovat na základě textu souvislosti. Naopak se vychází vstřícně jeho pohodlnosti, informace se rozkládá do malých kapitolok a opatřuje se navíc titulky, které poukávají a pomáhají informaci odstavce interpretovat: *Co to je camera obscura? Kdy začal být fotoaparát běžně dostupný? Jak reagovali malíři? Kdy se poprvé objevil film?* - mezititulky kapitolky *Od Leonardy k aparátu „Brownie“; Odkud přistěhovalci přicházeli? Proč opouštěli své domovy? Proč byla cílem Amerika? Jak to ovlivnilo Ameriku? Proč přistěhovalectví pokleslo?* - mezititulky kapitoly *Nový začátek v „národě národů“* (každá z kapitol má rozsah 2 stran A3, a to včetně reprezentativních ilustrací). Mezititulky mají v tomto případě formu řečnických otázek a pohodlně budují narativní souvislost textu, rozděleného jinak na jednotlivosti.

Vnějšíkově se tak text připodobňuje výkladovým slovníkům, jeho kapitolky - hesla však mají jinou strukturu. Slovníkové heslo především pojem vymezuje, sděluje fakta a jejich prameny, uvádí pečlivě zvolené příklady, v náročnějších slovnících ukazuje navíc možnou různost pojetí; je tu tedy na minimální ploše textu podána maximálně úplná informace, již prohlubuje z věcného hlediska uvážený a hierarchizovaný výběr heslových slov a promyšlený systém vnitroslovníkových odkazů. Čtenář navíc slovníkový text nepřijímá jako celek, pouze jednotlivosti dle své potřeby vyhledává a sám je zařazuje do informačního rámce, který získal jinak a jinde; ve slovníku lingvistické terminologie si tak např. ověřujeme nebo osvěžujeme význam termínu, ale nehledáme a nenajdeme tu přesnější poučení o vztazích mezi jazykovými rovinami nebo o soustavě tvarů německého slovesa - k tomu slouží mluvnice. Není sice na škodu listovat si slovníkem bez konkrétního cíle (básník Jan Skácel v této souvislosti uváděl inspiraci, již mu dávalo „čtení“ slovníku Slovníku jazyka českého P. Váši a F. Trávníčka), ale snad nikdo se ke kontinuálnímu čtení heslo po heslu neodhodlá: získal by změřt poznatků bez vnitřních souvislostí, teprve souvislosti však učiní z poznatků poznání. Ve výkladech dnešní popularizující knížky je naopak vyprávění o jevu nebo události výběrové a v celku knihy čtenář snad ani neočekává, že by (třeba na jiném

místě) podstatnou strukturovanou informaci našel. Jejím nalezení ostatně někdy brání i samo uspořádání knihy, kde se kříží abecední a věcné řazení, a nedostatek vzájemných odkazů.

- Předpokládaný čtenář neschopný delšího soustředění musí být zaujat natolik, aby u knihy setrval (a kupující, aby ji koupil). Zatímco tradiční popularizující knížka sázela na příběh nebo podstatný fakt, k němuž se jednotlivosti vázaly, dnešek preferuje prostředky bližší reklamě: akcentuje „zajímavé“ podrobnosti a zmožuje výtvarné složky textu.

Pokud jde o zajímavosti, jsou samozřejmě preferovány věci jasně srozumitelné každému vnímateli: kdysi bylo zvykem upřesňovat představy vzdálenosti a počtů srovnáními typu „*tříkrát kolem zeměkoule*“, „*na jednoho člověka by připadlo*“, tento způsob je však dnes užíván málo. Do popředí se dostávají fakta šokující, mimořádné výkony, rekordy hodné Guinnessovy knihy, a také fakta z denního života, tj. jevy bližší publicistice, až bulváru. Tak např. kniha *Kdy, kde, kdo, proč. Nejdramatičtější historické události, které změnilý svět* (Reader's Digest Výběr, 1997 - z ní jsme citovali i výše) vychází z věcně ověřených faktů, dokonce vedle popisu vybrané historické události přidává i její vysvětlení snažící se postihnout podmínky i motivy. V částech popisujících jsme svědky fabulace ve stylu kvalitní historické povídky (*Uprostřed velké louky na břehu řeky Temže zvané Runnymede se v ranní mlze sešla skupina odbojných baronů zastupujících nejmocnější vlastníky půdy a velmože v Anglii*; s. 94), ale tento přístup není výjimkou ani při výkladu: *Calilei... pozoroval lampu, která se houpala pod stropem kostela, a povšiml si, jako by kývavé pohyby trvaly vždy stejnou dobu, a to přesto, že se délka výkyvu zkracuje. O sedm let později, již jako matematik přednášející na univerzitě, dokázal, že kývadlo na dokončení kavy potřebuje vždy stejnou dobu* (s.148). V velmi úsporně stylizovaném historickém přehledu na konci knihy rozčleněném na události, umění a vědu a všední život v jednotlivých světadílech je míšení podstatného s velmi okrajovým ještě nápadnějším: tak např. pro léta 200-150 př. n. l. je tu vedle zatlačení Britů kontinentálními Kelty nebo povstání Makabejských v Judei také informace o tom, že v Číně byla oblíbeným jídlem omáčka z černých fazolí, v letech 1-50 n. l. pronikají Římané do Británie, Livius píše dějiny Říma a asi r. 43 přinášejí Římané do Británie klobásy, mezi lety 1820-1830 probíhá válka Řecka za nezávislost a r. 1823 Macintosch vyrábí první nepromokavý plášť, 1880 je zavražděn ruský car Alexandr, koná se první kriketové utkání mezi Anglií a Austrálií a a je obsazeno Tunisko (1881), Egypt (1882) a Kongo (1885), v r. 1955 je založena Varšavská smlouva a vynalezen první suchý zip, 1965 začíná čínská kulturní revoluce a je vynalezeno trvanlivé mléko atd. Staví se tak vedle sebe banality a věci podstatné, je však sporné, zda věci podstatné v banalitách neutonou. Že v kontextu celosvětových dějin mizí body historie, které se zdají významné z národního hlediska, je samozřejmé - ale to souvisí s globalizací světa a může být v budoucnu vyrovnáno publikací zaměřenou na národní vývoj v evropském kontextu. Do určité míry pamatují na domácí historii i překladová publikace, již jsme

sledovali, a do přehledů včlení občas poznámku o české realitě. Nacházíme tu 1415 upálení M. Jana Husa a 1618 pražská defenestrace - to však jsou události s mezinárodním dosahem; jinak je výběr poněkud chaotický: 1866 Smetanova Prodaná nevěsta, 1878 Dvořákovy Slovanské tance, 1918 vznik ČSR, 1920-23 Haškův Švejk, 1935 zvolení E. Beneše prezidentem, 1948 komunistické moci v Maďarsku a Československu, 1959 Nobelova cena Heyrovskému, 1968 okupace ČSSR vojsky 5 států, 1984 Nobelova cena J. Seifertovi, 1989 pád komunistické moci a volba V. Havla, 1993 rozpad Československa. Malý stát není ve světovém kontextu rozhodující, přesto však nejsme přesvědčeni, že uvedené údaje jsou to nejdůležitější, co má být v knize vydané v ČR o této zemi připomenuto.

Vhodněji v tomto ohledu postupovali překladatelé knihy *Všechno o zemi* z téže edice. Má formu encyklopedie a to umožnilo včlenit i heslo Česká republika a v stručných poučeních o významných místech připomenout i velká města v čele s Prahou a některé krajinné zajímavosti. Přírodovědné informace o České republice jsou ostatně dostupné z jiných zdrojů: větší množství specializovaných knih o Československu, resp. o českých zemích vzniklo již dříve, jsou bohatě informující, ale méně reprezentativní.

Přecenění zábavného nebo zcela nepodstatného detailu výrazně odlišuje tento typ knih od publikací odborných a vědeckých; vědecké dílo výběrem informací a analýzou jejich souvislostí provokuje k myšlení, zatímco tyto knihy udivují a baví. Zároveň vycházejí vstřícně představně málo sofistickovaných vnímatelů o tom, co je vzdělání. Právě takoví lidé totiž zaměňují součet jednotlivostí za znalost, koupí knihy s mnoha jednotlivostmi pak za vrchol poznání. Nesmyslnost takového přístupu je nasnadě: Poznání není součtem faktů, i když bez znalosti podstatných faktů samozřejmě nelze poznávat, neboť myšlenkové operace vedoucí k nutnému zobecnění jsou možné jen tam, kde existují fakta; jinak se úvahy mění v prázdné rozumování nebo logické (a nelogické) hry. Zpřístupnění faktů nejširší veřejnosti je tedy při plnění věcně informační funkce textu kladem, jejich výběr s ohledem na zajímavost pro laika však pozitivně snižuje.

- Se zájemcem s malou čtenářskou zkušeností počítá i způsob vyjádření: Kratší odstavce a nedostatek vnitrotextových vazeb, málo rozvinutá větná stavba, výpovědi s funkcí konstatování usnadňují čtení a zbavují vnímatele povinnosti sdělení domýšlet. Zájemci s malou zkušeností odpovídá i to, že text je neutrálně spisovný, tj. nestaví vnímatele před nutnost vyrovnávat se s aktualizací výrazu. (Pečlivý překlad je ovšem typický jen pro nákladné publikace zodpovědných nakladatelských domů, levnější knihy jsou někdy z jazykového hlediska mimořádně špatné, s toporným převodem originálu, nedostatky stylizačními a často i pravopisnými; rozbořením nedostatků takových překladů se tu nebudeme zabývat.) Kvalitní publikace, z níž čerpáme doklady, se nevyhýbá běžným cizím slovům a termínům, nenarazili jsme v ní však na úsek terminologicky přetížený.

Terminologie odpovídá úrovni vyjadřování vědních disciplin, jež kniha zahrnuje. Jako ozvláštňení textu slouží citace, umístěvané do uvozovek.

Nyní se k bitvě chystal s novou důvěrou. Ta se ovšem snadno mohla ukázat neopodstatněnou. Maxentius měl totiž důmyslný plán. Poblíž Mulvijského mostu dal postavit ještě jeden most, a to z čelunů. Jeho muži měli zaútočit, vzápětí po obou mostech předstírat ústup a přilákat tak Konstantinovo vojsko za sebou. Pak se měli obrátit, čeluny odvézt a nechat proud, ať je i s Konstantinovými muži odnese pryč, a pobít všechny ostatní, kdo by sestoupili na kamenný most.

Když pak k boji skutečně došlo, Maxentiův plán skončil katastrofou. Jeho lidé totiž odvážali čeluny příliš brzo, takže ty po řece odnesly Maxentiovy vlastní vojáky. Další tisíce jich zůstaly uvězněny na nepravém břehu. V panice se všichni tlačili na kamenný most. dalkší stovky vojáků byly svrženy do vody. Sám Maxentius se utopil; utáli mu hlavu, narazili ji na kopí a odnesli do Říma. (s.312)

Když se američtí kosmonauti Neil Armstrong a Edwin „Buzz“ Aldrin 20. července roku 1969 v odpoledních hodinách blížili Měsíci, unikli jen o vlásek katastrofě. Jejich nevzhledný, pavoukovitý lunární modul Orel sestupoval z oběžné dráhy kolem měsíce a posádka musela co nejdříve najít vhodné místo k přistání. Avšak ve výšce 210 metrů nad povrchem Měsíce byli kosmonauti příliš nízko, než aby mohli rozeznat orientační trátery, jež studovali na fotografiích pořízených Apollem 10.

Armstrong přepnul na ruční řízení a sestup modulu zpomalil. Navedl jej do výše 90 metrů a poté pouhých 60 metrů. Orel přeletěl nad Mořem ticha, rovným místem na prašné planině poseté drobnými krátery, kde měl modul přistát. Asi o šest kilometrů dále pod sebou Armstrong spatřil hrozivé balvany „velké jako volkswagen“. Kdyby tam přistáli, rovnalo by se to sebevraždě. (s. 402-3).

- Další možností jak udržet zájem čtenáře je výtvarná stránka knihy. Zatímco ve vědecké práci je ilustrace integrální součástí textu, jehož výklad doplňuje a upřesňuje (i starší popularizující práce tento poměr dodržují), v nových knihách je obrázek stále více nositelem výrazného estetizujícího prvku. Využívají se k tomu dokonalé fotografie, reprodukce výseků výtvarných děl, potřebné ilustrace tvoří specializovaní ilustrátoři. Díky tomu je dnešní popularizující knižka z výtvarného hlediska daleko dokonalejší než dříve. Nelze ji vůbec srovnávat i publikacemi dávných let, kdy uměleckému ztvárnění bránily reprodukční možnosti; perokresby starých vědeckých prací dnes chápeme jako výtvarně velmi hodnotné, scházejí jim však barvy, které dojem umocňují.

Nemůžeme však říci, že by samo posílení výtvarné složky pronikalo na český knižní trh až v 90. letech. Kvalitně připravené publikace s vynikajícím výtvarným doprovodem byly pýchou mnoha nakladatelství už před rokem 1989; za všechny jmenujme edici

Orbis pictus, kterou v 80. letech připravovalo nakladatelství Mladá fronta (s českými autory textů i výtvarné stránky). Text však měl v těchto knihách rozhodující postavení a volba ilustrací byla chápána jako součást výkladů.

Nejnovější reprezentativní publikace jsou jiné - globalizace světa, a tedy i lidského vzdělání vede k tomu, že stále více popularizujících knih je překladem, vlastně národní mutací knihy cizí. Mluvíme tu o mutaci, protože se přejímá to výrobně nejdražší - výtvarná stránka knihy - a domácí je jen text. Vnější tvář knih je pak stejná v různých zemích a jen bližší pohled nás upozorní, že je kniha česká, slovenská, polská nebo (originální) anglická. Takový postup sice zlevní tisk, ale nutí ke změnám vyjadřování: místo pro text je dáno zrcadlem stránky, musí se vejít mezi obrázky i tam, kde je mezi jazykem originálu a překladu zřetelný rozdíl v počtu znaků potřebných pro sdělení, tj. informace musí být zkrácena nebo naopak mírně rozvinuta. Ilustrace jsou natolik samostatnou složkou knihy, že se k nim takřka neodkazuje, tvoří spolu s popiskami paralelní soubor informací. Paralelnost v tomto případě neznamená prohloubení, ale jen možnost získávat jisté poznatky pouhým prohlížením a přihlížením bez větší námahy. Je lhostejné, že jde o publikace v jiných zemích úspěšné a že české mutace přejímá strukturu originálu: vstupuje na náš trh a mění náš svět naučných knih.

- Změna vnějšího obrazu knihy a přesun podílu informačních složek od věcí podstatných k okrajovým vytváří dojem, že se mění i osobnost autora. Ve vědeckém i odborném textu je nutno počítat s asymetrií mezi autorem (odborníkem, specialistou) a vnímatelem, který informaci přijímá (kriticky, ale i zcela nekriticky); samo zařazení textu do určitého typu edice či periodika skupinu vnimatelů omezuje. Dobrý autor popularizující díla však údaje zprostředkuje a s tím souvisí známá skutečnost, že ne každý odborník ne dobrý popularizátor; důležité je si uvědomit, že být popularizátorem je talent, který nijak nesnižuje vysokou odbornou úroveň autora (Krčmová, 1995). Taková domněnka je jen z části oprávněná. V autorských kolektivech reprezentativních publikací najdeme desítky renomovaných odborníků, věcnou správnost zaštiťují kulturní instituce. Důležitá je však jejich souhra, velký kolektiv spoluautorů a konzultantů musí vytvořit (přes předpokládanou různost osobních postojů a názorů) jediný text, a proto se domníváme, že konečnou verzi textu musí formulačně dotvořit jediný člověk, nadaný spíše literárně než vědecky erudovaný (podobně, jako je tomu u životopisů významných osobností nebo jejich vzpomínek). V cizojazyčné mutaci přistupuje překladatel, který může charakter textu pozměnit (srov. výše ke kvalitě překladů).

Reprezentativní publikace není nejmodernějším způsobem popularizace vědeckých poznatků. Tou se stává text multimediální. CR ROM umožňuje přidat sdělení další dimenzi, totiž hloubku, dává možnost přivolání další úrovně informací podle zájmu vnímatele, a to včetně pohyblivých grafů, filmových sekvencí, nebo celé virtuální reality. Podstatné pak je, co vnímatele k tomuto sestupu do dalších vrstev přiměje?

Skutečná touha po pochopení, zájem o další pikantní podrobnosti, nebo jen nuda? A jak se uloží informace do hierarchie poznatků, které jediné mohou být skutečným poznáním? Na to odpoví jen budoucnost.

Závěrem

V úvodu jsme vyšli z průměru odborného textu jako zrcadla světa, v němž vznikl a je percipován. Moderní populárně-naučný text, který dnes vstupuje na český (a nejen český) knižní trh se destrukcí souvislého sdělení a rezignací na hierarchizaci faktů, jež prezentuje, stává zrcadlem rozbitým. A jako zrcadlo Zimní královny, jehož střípek spadl do oka malému Kajovi, který pak viděl jen zlo, může i ono měnit pohled na svět: Vytváří obraz, kde podstatné má stejně místa jako nepodstatné, kde fakta zastíňují souvislosti, kde zábavnost nahrazuje dobrodružství poznávání. Rozbité zrcadlo populárně-naučného textu pak může být stejně nebezpečné jako zrcadlo ve známé pohádce.

LITERATURA:

- DANEŠ F., 1996, Text a jeho ilustrace, „Slovo a slovesnost“, 56, s. 174-189.
 KRAUS J., 1982, Úvod do stylistiky pro informační pracovníky, Praha.
 KRAUS J., 1994, K současným vývojovým proměnám vědeckého a odborného vyjadřování, „Naše řeč“ 77, s. 14-20.
 KRČMOVÁ M., 1997, Pojmovost jako konstituující faktor projevu. - Stylistika současné češtiny, M. ČECHOVÁ et al., Praha, s. 148-166.
 KRČMOVÁ, M., 1989, K stylové charakteristice literatury faktu. - Textika a stylistika, J. MISTRÍK red., Bratislava, s. 269-277.
 KRČMOVÁ, M., 1995: O smyslu a způsobu popularizace jazykovědy. In: Pocta Dušanu Šlosarovi, J. PLESKALOVÁ ed., Albert, Boskovice, s. 280-285.
 MIKO F., POPOVIČ A., 1978, Tvorba a recepcia, Bratislava.
 NOVÁK J.V. - NOVÁK A., 1939, Přehledné dějiny literatury české, Olomouc.

CITOVANÁ DÍLA

- Kdy, kde, kdo, proč a jak. Nejdramatičtější historické události, které změnily svět. Reader's Digest Výběr. 1997. (Překlad anglické knihy When, where, why and how it happend. vydané touž nadnárodní společností The Reader's Digest Association Limited, London 1993)
 Pečírka, J.: Jan Gutenberg, nálezcze knihtisku. Dle G. Nýrice vzdělal Dr. Josef Pečírka. K vydání připravil Karel Bulíček, učitel. Spisů Nýricových svazek XXIV. V Praze - bez data, asi 60. léta 19. století.